

Maja Žvanut,

KNJIŽNICE NA KRANJSKEM V 16. STOLETJU

Nekoliko predelan referat, prebran na mednarodnem simpoziju »Zivljenje med Ljubljano in Tübingenom — Primož Trubar in njegov čas«, Tübingen 3.—8. novembra 1986.

Za proučevanje položaja in vloge knjige v 16. stoletju sta važni dve vrsti virov: ohranjene knjige same in arhivski viri, kot so zapuščinski inventarji, popisi cerkvenih inventarjev, zapisniki cerkvenih vizitacij, pa tudi naključne opazke sodobnikov. O tem še ni mogoče reči zadnje besede, saj niso še izčrpani niti vsi arhivski viri (vizitacije), niti še ni dokončno pregledan fond ohranjenih knjig iz 16. stoletja. Teh je danes na ozemlju bivše Kranjske kakih 6500. Večino jih hrani ljubljanska Narodna in univerzitetna knjižnica (približno 5000); ostale pa so razkropljene kot večji ali manjši fondi pri številnih lastnikih, večinoma pri cerkvenih ustanovah. Večja korpusa sta v ljubljanskem frančiškanskem samostanu (580 naslovov) in v Semeniški knjižnici v Ljubljani (370 naslovov). A vseeno se nam ob izsledkih nekaterih že opravljenih raziskav¹ in s pritegnitvijo tako zgovornega vira kot so zapuščinski inventarji že kaže precej jasna podoba o knjižnicah tega časa; kje, kdaj in zakaj so nastajale, kakšna sta bila njihov obseg in vsebina.

Do reformacije so pri nas večje ali manjše knjižne zbirke nastajale predvsem v samostanih in središčih cerkvene organizacije, škofijah, kapitljih in farah: izobrazba je bila pač še precej stvar cerkve.² A samostani, ta naša najpomembnejša srednjeveška kulturna središča, so od srede 15. stoletja zaradi turških napadov in pozneje zaradi reformacije doživljali globoko krizo. Marsikateri je začasno ali za vselej nehal obstajati.³ Njihove knjižnice so bile bodisi uničene, bodisi prenesene v druge samostane. Najpomembnejša kranjska samostana, cistercijanska Stična in kartuzijanska Bistra, ki sta imela oba bogati knjižnici, sta krizo srečno prebrodila, ob njiju pa še nekateri, zlasti frančiškanski.

O knjigah na naših gradovih do reformacije ne vemo nič, saj nimamo niti prave predstave o pismenosti plemstva pri nas. A tudi za naše kraje velja, da je od srede 15. stoletja vedno več plemiških — pa tudi meščanskih — sinov študiralo na univerzah in ti so domov gotovo prinašali kake knjige, vendar pri tem verjetno še ne moremo govoriti o knjižnicah. Edina prava grajska knjižnica, ki jo poznamo, je začela nastajati v 14. stoletju na gradu Turjak in njen fond se je zelo namnožil prav v 16. stoletju, saj so bili Turjaški goreči protestanti. Nesrečno izgubo te knjižnice — pred leti je bila razprodana na dražbi v Londonu —, ki je organsko rasla skozi šeststo let, moramo Slovenci še posebno obžalovati, saj je bila edinstven dokument kulturnosti plemiške družine, ki je dolga stoletja igrala pomembno vlogo v naši zgodovini.

Kot lastniki knjig se v začetku obravnavane dobe pojavljajo tudi posamični laični in cerkveni izobraženci in za nekatere od njih je mogoče z gotovostjo domnevati, da so imeli večje knjižne zbirke. Vpisi in podpisi lastnikov v knjigah pa

¹ Milko Kos - France Stele: Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, Ljubljana 1931; Joža Glonar: Iz stare stiške knjižnice, GMDS, Ljubljana 1937; Alfonz - Gspan - Josip Badalič: Inkunabule v Sloveniji, Ljubljana 1957; Melitta Pivec-Stele: Srednjeveške knjižnice v Sloveniji, Knjižnica, Ljubljana 1971; Primož Simoniti: Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice, Zbornik NUK I, Ljubljana 1974; Primož Simoniti: Še nekaj inkunabul v slovenskih knjižnicah, Zbornik NUK I, Ljubljana 1974; Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem, Ljubljana 1979; Jaro Dolar: Lutheriana do 1546 v NUK, Zbornik NUK III, Ljubljana 1984.

² Alfonz Gspan - Josip Badalič, o. c., str. 29.

³ Bogo Grafenauer: Kulturni pomen samostanov v slovenskem prostoru v srednjem veku, Redovništvo na Slovenskem, Ljubljana 1984, str. 14-15.

med drugim razodevajo, da so knjige tisti čas precej menjavale lastnike, kar lahko govori o določeni (ne)vrednosti knjige. Tiskane knjige so bile mnogo cenejše od rokopisnih, pa še vedno ne tako poceni, da bi si jih lahko vsakdo privoščil v poljubnih količinah. Knjiga si je šele utirala pot v domove. Samo tako močna duhovna spodbuda, kot je bil protestantizem, v zvezi z njim pa relativno večja pismenost, je lahko povzročila, da so zasebniki namenili več denarja za knjigo.

Več vzrokov je bilo, da se je v 16. stoletju pri nas opazno spremenil odnos do izobrazbe: v manjši meri so bili to odmevi humanistične ideje o izobraženem individualistu, ki so jih prinašali k nam bivši študentje z dunajske in z italijanskih univerz, v večji meri pa protestantizem s svojo zahtevo po osebnem branju nabožnih spisov. Veliko vlogo pa so imele tudi praktične potrebe, saj so cerkvena, stanovska in državna uprava potrebovale vedno več izobraženih strokovnjakov. Krog pisмениh in izobraženih se je razširil vsaj v meščanskih in plemiških vrstah, vanj pa je stopalo, kot kaže nazorno primer Primoža Trubarja, ves čas tudi določeno število nardarjenih kmečkih otrok.

Znano je, koliko so kranjski protestanti v svoji verski vnemi storili za knjigo: moralno in materialno so podpirali Trubarja in druge naše protestantske pisce pri njihovem delu, v Ljubljani so ustanovili prvo tiskarno na Slovenskem in v zvezi z njo organizirali proizvodnjo papirja pri gradu Fužine; ustanovili so prvo javno knjižnico v Ljubljani, pa tudi sami so kupovali in zbirali knjige.

Naravno je bilo, da so imeli zasebne knjižnice učitelji in pridigarji. Nekatere od njih poznamo iz ohranjenih popisov, druge je mogoče delno rekonstruirati iz ohranjenih knjig.

Prvi ravnatelj ljubljanske stanovske šole Lenart Budina je bil lastnik dvaindvajsetih, v glavnem protestantskih in humanističnih del, ki so po naključju (?) zašle v gornjegrajsko knjižnico ljubljanskih škofov, danes pa so v NUK. Kakšna je bila njegova knjižnica v celoti, ne vemo.⁴

Primož Trubar je obakrat, ko je moral bežati iz Ljubljane (leta 1547 in 1565), pustil v mestu svoje knjige. Tiste, ki jih je zapustil ob svojem drugem odhodu, so postale zameetek stanovske knjižnice, ki se je pozneje povečala z nakupom knjig nekaterih drugih predikantov.⁵

Adam Bohorič je stanovski knjižnici dvakrat ponudil v odkup svojo izjemno bogato knjižnico, ki je obsegala petsto zvezkov in okoli dvatisoč tiskanih in rokopisnih skladb. Stanovski odborniki se za nakup konec koncev niso odločili, češ da je knjig že dovolj in da propadajo. Žal se je seznam Bohoričevih knjig v tem stoletju izgubil, kar pa se knjig tiče, Primož Simoniti domneva, da se jih je vsaj del rešil v današnjo NUK; za eno je to moč z gotovostjo trditi.⁶

Knjižnice Boštjana Krelja ne poznamo. Njegovi sta bili zelo verjetno dve knjigi, ki sta danes v NUK.⁷

Stanovska knjižnica je odkupila knjige štirih protestantskih pridigarjev, Jerneja Simplicija (113 naslovov), Jurija Dalmatina (225 naslovov), Jurija Klementa (141 naslovov) in Felicijana Trubarja (217 naslovov in še zalogo blizu 150 slovenskih tiskov). Temu se lahko zahvalimo, da poznamo vsaj sezname teh štirih knjižnic, ki so obležali v stanovskem arhivu,⁸ če se že knjige, razen dveh Dalmatinovih,⁹ niso rešile v današnji čas.

Seznami kažejo, da so imeli naši pridigarji solidno humanistično izobrazbo. Vsi so imeli dela antičnih avtorjev, Cicerona, Vergila, Seneke, Homerja, pa tudi Erazma Roterdamskega in Melanchtona ter številne leksikone in slovarje. Sicer pa so bile

⁴ Primož Simoniti: Med knjigami . . . , str. 29–32.

⁵ Primož Simoniti, o. c., str. 25.

⁶ Primož Simoniti, o. c., str. 26.

⁷ Primož Simoniti, o. c., str. 26.

⁸ Arhiv SRS, Stan. A. fasc. 54/7 sn. 2, str. 376–415.

⁹ Dictionarium graecolatinum, Basel 1565 (Primož Simoniti, o. c., str. 26) in Johann Heyden: Bi-bliisch Namen und Chronik Buch, Frankfurt/Main 1579 (Francišksanska knjižnica Ljubljana, inv. št. 20 k 18).

te knjižnice tisto, kar so morale biti — orožarne protestantskega nauka, namenjene poklicu svojih lastnikov. Prevladovali so avtorji luteranske smeri (Luter, Melancton, Brenz, Spangenberg, Andreä, Homberger in drugi), vendar pa so bile tu tudi knjige zwinglijanca Bullingerja, Calvina in Beze, vsi pa so imeli tudi eno ali več del Matije Vlačiča-Ilirika.

Večje zasebne knjižne zbirke so okoli srede stoletja začele nastajati tudi pri katoličanih. Obsežne knjižnice so imeli nekateri juristi iz vrst meščanstva, na primer dr. Jurij Čavle,¹⁰ Gašper Žitnik¹¹ in malo pozneje Jurij Bittorf.¹² Zbiralci knjig so bili tudi ljubljanski škofje Peter Seebach, Baltazar Radlič in Janez Tavčar. Njihove knjige so skupaj z delom knjig, ki so bile zaplenjene iz nekdanje protestantske stanovske knjižnice, prešle v škofovsko knjižnico v Gornjem gradu, ki jo je formalno ustanovil škof Tomaž Hren v začetku 17. stoletja, danes pa so večinoma v NUK.¹³

Okoli srede 16. stoletja so pri deželnem sodišču v Ljubljani začeli zbirati zapuščinske inventarje, v katerih so se kmalu pojavile tudi knjige. Za naš pregled prihajajo v poštev inventarji nekako do konca drugega desetletja 17. stoletja, ko se zaradi izгона prepričanih protestantov iz naših dežel in drugačnega okusa vsebina zasebnih knjižnih popolnoma spremeni. Knjige so omenjene v dvajsetih zapuščinskih inventarjih. Popisane so zelo različno, pač odvisno od znanja in volje popisovalca, od gole omembe, da je imel rajni »velike, majhne, dobre in slabe knjige, po številu 50«,¹⁴ do zgednega seznama, ki navaja avtorja, naslov, format, kraj in leto tiska, tiskarja, vezavo in vrednost.¹⁵ Na žalost prevladujejo bolj nepopolni popisi. Število knjig se giblje od štiri do 174 (v povprečju 45 knjig).

V primerjavi s knjižnicami protestantskih pridigarjev in šolnikov so te knjižnice mnogo manjše, zato pa mnogo bolj osebne. Iz njih lahko razberemo versko pripadnost, izobrazbo, okus, nagnjenja in potrebe njihovih lastnikov. Večinoma gre za protestante s precej solidno izobrazbo, ki so imeli knjige največkrat tako na domačih gradovih kot v svojih hišah v Ljubljani, da jim je branje že bilo duhovna potreba. Knjige so bile latinske in nemške, proti koncu stoletja so bile vse številnejše tudi italijanske, slovenske knjige pa so omenjene v sedmih od trinajstih popolnih popisov.

Od verskih knjig je bila najbolj priljubljena biblija, pri protestantih tudi razne hišne postile in zbirke pridig ter pesmarice, od protestantskih avtorjev pa Luter, Krištof Fischer, Johann Brenz, Veit Dietrich, Johann Spangenberg in David Thoner, pridigar štajerskih deželnih stanov v Gradcu. Od slovenskih protestantskih piscev se največkrat pojavita Boštjan Krélj (Postila slovenska) in Primož Trubar (Katekizem, Novi testament), medtem ko je Dalmatinova Biblija navedena le v dveh inventarjih.

Med knjigami s posvetno vsebino so bili zelo cenjeni različni medicinski priročniki in zgodovinska dela bodisi antičnih (Tit Livij, Plutarh) bodisi sodobnih avtorjev (Sleydanus). Glede na posebno udejstvovanje lastnikov so bile v teh knjižnicah še številne juridične knjige o poljedelstvu. Literarna dela so pogostejša, kolikor bolj se stoletje izteka. Tu so antični (Cicero, Horac, Vergil, Homer, Terenc); pozneje pa zlasti italijanski avtorji, v prvi vrsti Petrarca v originalu ali v nemškem prevodu, pa tudi Boccaccio in Castiglione, čigar Dvorjan je bil pri nas posebno priljubljen v 17. stoletju. Nemško literaturo zastopata Hans Sachs in Sebastian Franck.

Nekaj inventarjev je vrednih, da si jih pobliže pogledamo. Prvi, ki omenja knjige, nosi letnico 1556.¹⁶ Thoman Reider, oskrbnik na gradu Smednik, je bil last-

¹⁰ Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem, str. 55.

¹¹ Primož Simoniti: Med knjigami ..., str. 40–44.

¹² Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. V/Lit. B, št. 4.

¹³ Primož Simoniti, o. c., str. 28–29.

¹⁴ Scheyer Adam, 1593, Arhiv SRS, Gr. A Krumperk, fasc. 26.

¹⁵ Rasp Baltazar, 1587, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XXXX/Lit. R, št. 6.

¹⁶ Reider Thoman, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XXXX/Lit. R, št. 4.

nik nenavadne zbirke sedmih knjig: pet jih je bilo verskih (z naslovom je navedena le Lutrova Razlaga evangelijev),¹⁷ ob njih pa je imel neko knjigo o zeliščih in Boccacciovega Dekameronu v nemškem prevodu.

Za Boltežarja Raspa iz Stare Loke, visokega deželnega uradnika, ki je umrl leta 1583, je veljalo, da se je le nagibal k luteranstvu,¹⁷ njegove knjige pa kažejo, da je moral biti prepričan protestant. Zapuščinski inventar so delali šele leta 1587,¹⁸ knjige v njem pa so zelo natančno popisane. Večino jih je imel v Ljubljani, nekaj malega pa tudi v Stari Loki. Ljubljansko knjižnico je predstavljalo štirintrideset knjig, vezanih v belo, črno in rdeče usnje in rdeč žamet. Tu so bila številna Lutrova dela: Biblija, Hišna postila, Jezus Sirah, duhovne pesmi, psalter, molitvenik in Nemški katekizem, dalje Summaria in Agenda Veita Dietricha, Trubarjev Katekizem s dvejma islagama in Dalmatinova Biblija (v Stari Loki je imel še Trubarjev Prvi del novega testamenta), Augsburgska konfesija in Concordia. Posvetne knjige so bile v manjšini: Sleydanova Zgodovina, neka Turška kronika, štajerski deželni ročin, rudarski red, za Spodnjo Avstrijo in en Petrarca. Daneš sta ohranjeni dve knjigi s tega seznama, Concordia in Dalmatinova Biblija.¹⁹

Drugače kot Rasp je imel stari Viljem Praunsperger, ki je umrl leta 1589 v globoki starosti preko devetdeset let, večino svojih knjig (36) na gradu Ponoviče, v Ljubljani pa le pet.²⁰ Ta mož je bil prav markantna oseba: večkrat ljubljanski župan, pozneje vicedom in cesarski svetnik, ves čas pa podjeten trgovec in kot truden protestant prijatelj Primoža Trubarja. Že precej pred smrtjo si je dal v Višnji gori postaviti nagrobnik v več jezikih, med drugim tudi v slovenščini.²¹ Njegova knjižnica ni bila posebno velika, zato pa izbrana. V njej so bile le štiri verske knjige: Lutrova Hišna postila, neka razlaga biblijskih tekstov v nemščini, slovenski prevod Spangenbergove postile (Krelj?, Juričič?) in Kreljeva Postila slovenska. Ostalo so bila dela antičnih piscév (Tit Livij, Seneka, Plutarh, štiri Ciceronove knjige, zbrana dela Horaca, Vallina izdaja Homerjeve Iliade), grški leksikon in več slovníc, med njimi Grammatica nova našega humanista Bernarda Pergerja, različna juridična dela, Petrarca v nemščini in njegovi soneti v italijanščini, pa še tri italijanske knjige. Praunsperger se nam torej kaže kot značilen, zlahten proizvod svojega časa in slovenskega prostora: značilna humanistična izobrazba ter slovensko-nemško-italijanski kulturni in jezikovni okvir.

Ta oznaka velja tudi za Franca Galla z gradu Predjama, člana stare kranjske plemiške družine, ki je močno podpirala protestantizem. Njegov zapuščinski inventar so delali leta 1614.²² Njegova razmeroma bogata knjižnica (89 naslovov), ki jo je imel na domačem gradu, duhovno še pripada 16. stoletju, hkrati pa že nakazuje okus 17. stoletja. Glede njegove verske pripadnosti se je težko opredeliti (člani različnih vej družine Gallov so se v začetku 17. stoletja bodisi rekatolizirali bodisi se kot prepričani protestanti izselili),²³ saj je imel tako čisto protestantska dela (Melanchton, Sarcerius, Andreä, Trubarjev Novi testament) kot tudi staro nemško katoliško postilo in precej biblij in komentarjev biblijskih tekstov, ki so opisani tako skopo, da o njih ni mogoče reči nič določnega. Vsekakor pa je ljubil literaturo in zgodovino. Imel je Tita Livija, Cicerona v dvajsetih zvezkih, Terenca, Horaca, Ezopa, Aristofana, Vergila, pa Boccacciovega Dekameronu, Petrarco v italijanščini in nemščini, Marca Girolama Lettere amoroze in Castiglionejevega Dvorjana. Imel je tudi Zivljenje rimskih cesarjev, Zgodovino Saške in delo o Skenderbegu; pa tudi tri dela Sebastiana Francka (Zlata ladja, Kozmografija, Kronika), ki je bil pri nas priljubljen avtor.

¹⁷ SBL III, geslo Rasp, str. 31.

¹⁸ Rasp Baltazar, 1587, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XXXX/Lit. R, št. 6.

¹⁹ Concordia, Magdeburg 1580 (Semeniška knjižnica Ljubljana, inv. št. M IV 3) in J. Dalmatin: Biblia, Wittemberg 1584 (Narodni muzej Ljubljana, inv. št. 3723).

²⁰ Praunsperger Wilhelm, 1589, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XXXIV, Lit. P, št. 5.

²¹ SBL II, geslo Praunsperger, str. 476.

²² Gall von Gallenstein Franz, 1614, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XVI, Lit. G, št. 10.

²³ SBL I, geslo Gall, str. 199.

Za slovensko kulturno zgodovino so najzanimivejše knjige, ki jih je imel na gradu Strmol Franc Jurij Rain iz Kranjske plemiške družine, ki je bilaj v tesnih prijateljskih stikih s Trubarjem: ta je bil Francu Juriju krstni boter.²⁴ Popis, narejen leta 1618,²⁵ navaja dvaintrideset knjig in dodaja, da se poleg njih tam nahaja še več »majhnih in velikih raztrganih slovenskih in nemških knjig«. Tu so bili Dalmatinova Biblija, Trubarjev prevodi Hišne postile, Novega testamenta in Prvi del novega testamentata ter dva slovenska prevoda Spangenbergove Hišne postile brez navedbe prevajalca. Poleg slovenskih je imel Rain še nemške in latinske knjige ter grško-latinski Novi testament. Med njimi so bila dela Lutra, Erazma Roterdamskega, Vergila, Plutarha, Petrarče. V knjižnici je imel tudi nekaj zgodovinskih in medicinskih del in dve glasbeni zbirki.

Zasebne knjižnice pri nas so torej proizvod posebnih kulturnih in verskih razmer zlasti druge polovice 16. stoletja. V nekaj desetletjih so doživele razvoj od knjižnih zbirk, ki so služile v prvi vrsti verski vzgoji, do takih, ki so bile že bolj namenjene pouku, razvedrilu, praktičnim potrebam in estetskim užitkom. Knjiga je bila vsekakor bolj razširjena kot v času pred reformacijo, ne nazadnje tudi zato, ker se je tudi na Slovenskem uveljavila kot orožje v ideološkem boju med protestanti in katoliki.²⁶ O tem, kako na široko je bila knjiga razširjena, nimamo prave predstave. Vsekakor je tisoč izvodov prve slovenske knjige tako kmalu pošlo, da je moral Trubar že po petih letih misliti na novo izdajo.²⁷ Vendar stala prava bibliofila v renesančnem smislu, kot kaže, le škof Peter Seebach in njegov sin Janez Krstnik.

Doba protireformacije je ostro zarezala v obstoječe knjižne fonde. Tu so bili požigi in zaplembe protestantskih knjig, odselilo se je mnogo meščanskih in plemiških družin, ki se niso hoteli rekatolizirati. Zato so knjige iz 16. stoletja, ki so danes ohranjene na ozemlju bivše Kranjske, izbor poznejših časov, drugačnih okoliščin in kriterijev. In situ je ohranjenih le nekaj samostanskih knjižnic (pri frančiškanih v Ljubljani in Novem mestu, pri novomeškem kapitlju), ki imajo knjige tudi iz 16. stoletja, vendar pa današnje stanje gotovo ni identično s tistim v 16. stoletju. Mnogo je bilo poznejših nakupov in pridobitev, knjige pa so tudi precej krožile v okviru redov: ljubljanski frančiškani imajo veliko knjig, ki so prišle iz bratskih samostanov v Senju, Ormožu in italijanskem Castelfrancu. Ostale knjižnice, ki hranijo knjige iz 16. stoletja, so vse nastale v poznejših časih, vanje so se po naključju zatekli posamezni primerki, ki so se nekdanj nahajali na Kranjskem. Največ te dediščine se je rešilo v Narodno in univerzitetno knjižnico, ki je naravna naslednica nekdanje licejske knjižnice, ustanovljene ob koncu 18. stoletja. Le-ta je v prvih letih svojega obstoja prevzela tudi dele knjižnic nekaterih kranjskih samostanov, razpuščenih v času Jožefa II., Stične, Kostanjevice, Bistre, ljubljanskih avguštincev in v letu 1798 tudi gornjegrajsko knjižnico ljubljanskih škofov, ki je vsebovala ostanke ljubljanske protestantske stanovske knjižnice.²⁸

Poučna je primerjava glede letnic izida knjig in tiskarskih krajev med knjigami, za katere vemo, da so bile v 16. stoletju pri nas, in knjigami iz tistega časa, ki so danes ohranjene v naših knjižnicah, četudi celoten fond, kot že rečeno, še ni pregledan. V prvem primeru, izvira večina knjig iz prve polovice in sredine stoletja, od tiskarskih krajev sta na prvem mestu skupaj Benetke in Basel, sledijo Köln, Lyon, Pariz, Strasburg, Dunaj in množica nemških mest. V drugem primeru je največ knjig iz časa med 1570 in 1590, zelo veliko pa tudi iz zadnjega desetletja sto-

²⁴ SBL III, geslo Rain, str. 15.

²⁵ Rain Franz Georg, 1618, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XXXX, Lit. R., št. 8.

²⁶ Na protestantski strani je najbolj vneto polemiziral s »papeškimi« Primož Trubar, na katoliški strani pa so se v idejni boj vključili Lenart Paherneker z izdajo (izgubljenega) katoliškega katekizma, škof Janez Tavčar, ki je podprl knjigo neznanega avtorja Evangeljska vetrnica, ki polemizira z Lutrovimi tezami, spöllandski prošt Peter Muhič z dvema deloma zoper teze tübinskega teologa Jakoba Heerbranda, krog okoli škofa Martina Brennerja z dvema deloma zoper teze witemberskega teologa Davida Rungiusa ter krog okoli škofa Tomaža Hrena z izdajo drugega katoliškega slovenskega katekizma.

²⁷ Jože Rajhman: Prva slovenska knjiga; Ljubljana 1977, str. 102.

²⁸ Primož Simoniti; o. c., str. 28.

letja. Pri tiskarskih krajih odločno vodijo Benetke (več kot tretjina znanih tiskov), sledijo jim Lyon, Basel, Köln, Frankfurt, Pariz in množica nemških in italijanskih mest. Ti odkloni so seveda v veliki meri nastali zaradi »heretičnih« avtorjev: v tem pogledu je naša današnja zbirka knjig iz 16. stoletja temeljito prečiščena. Protestantiskih del se je ohranilo komaj toliko, kolikor jih je imel v svoji zasebni knjižnici povprečen kranjski predikant. Še največ je Lutra in Melanchtona, precej tudi Erazma Rotterdamskega; ki so ga katoliške komisije nekdanj prav tako vneto preganjale, iz knjižnic kot prave protestante. Ohraniti se je smelo tisto, kar je bilo v teologiji, liturgiji in filozofiji katoliškega, antični avtorji, juridična, medicinska, zgodovinska in naravoslovna dela ter leksikoni, slovarji in slovnice.

Zusammenfassung

Die Bibliotheken in Krain im 16. Jahrhundert.

Maja Zvanut

Die Forschungsarbeit über das Buch im 16. Jahrhundert im Gebiet des ehemaligen Krain stellte sich zwei Fragen:

Erstens — wieviele und welche Bücher sind uns bis heute erhalten geblieben und zweitens — was für Bücher kamen im 16. Jahrhundert zu uns, wer kaufte und sammelte sie.

Bis zur Reformation entstanden größere oder kleinere Büchersammlungen in unserem Land vor allem in Klöstern und in Zentren der Kirchenorganisation, weil die Bildung eben noch immer mehr oder weniger eine Domäne der Kirche war. Über Büchersammlungen in unseren Schlössern bis zur Zeit der Reformation wissen wir so gut wie nichts. Aber es gilt auch für unser Land, daß seit der Mitte des 15. Jahrhunderts immer mehr adlige und auch bürgerliche Söhne an Universitäten studierten und daß sie wahrscheinlich Bücher nach Hause brachten.

Es gibt mehrere Gründe dafür, daß sich bei uns im 16. Jahrhundert eine sichtliche Wandlung in der Beziehung zur Bildung vollzog: das waren Nachklänge der humanistischen Idee vom gebildeten Individuum, die von ehemaligen Studenten der Wiener Universität und der italienischen Hochschulen mitgebracht wurden, auch der Protestantismus leistete hierzu mit seiner Forderung nach individuellem Lesen religiöser Schriften das Seine. Dabei dürfen wir aber auch die praktischen Aspekte nicht übersehen, denn die Kirchen-, Stände- und Staatsverwaltung wiesen ein immer größeres Bedürfnis nach ausgebildeten Fachleuten auf.

Die Krainer Protestanten haben in ihrem Glaubenseifer ungewöhnlich viel für das Buch getan. So war es eine übliche Erscheinung, daß Lehrer und Prediger über eigene Bibliotheken verfügten: Primož Trubar, Jernej Simplicius, Jurij Dalmatin, Felicijan Trubar und Jurij Klement.

Erhaltene Quellen — die Nachlaßinventare — bieten uns auch Einsicht in einige Bibliotheken von Krainer Adligen und Bürgerlichen. Im Vergleich mit den Buchsammlungen der protestantischen Prediger und Schullehrer sind diese Bibliotheken zwar viel kleiner, doch dementsprechend viel persönlicher. Aus ihnen ersieht man Glaubenszugehörigkeit, Ausbildung, Geschmack, Neigungen und Bedürfnisse der Besitzer. Unter den religiösen Büchern waren die beliebtesten die Bibel und die Hauspostille, wobei bei den meisten auch Gesangsbücher nicht fehlten. Unter den Büchern mit weltlichem Inhalt waren verschiedene medizinische Nachschlagewerke und auch historische Werke, ob antiker oder zeitgenössischer Autoren, sehr geschätzt. Je nach Tätigkeit ihrer Besitzer fanden in diesen Bibliotheken auch verschiedene juristische Werke und Bücher über die Landwirtschaft ihren Platz. Literarische Werke werden häufiger gegen Ende des Jahrhunderts.

Private Bibliotheken waren in Slowenien ein Produkt der besonderen kulturellen und religiösen Verhältnisse, vor allem in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In einigen Jahrzehnten entwickelten sie sich aus Büchersammlungen, die zunächst der religiösen Erziehung dienten, zu solchen, die bereits mehr dem Unterricht und der Entspannung zugeordnet waren. Die Zeit der Gegenreformation versetzte den bestehenden Bücherfonds einen schweren Schlag, es kam zu Verbrennungen und Beschlagnahmungen der protestantischen Bücher sowie zur Auswanderung zahlreicher Bürger- und Adelsfamilien, die sich nicht rekatholisieren lassen wollten.

Daher sind die Bücher aus dem 16. Jahrhundert, die im Gebiet des ehemaligen Krain noch heute erhalten sind, in vielen Stücken eine Auslese späterer Zeit, anderer Umstände und Kriterien. Der Anteil der erhaltenen protestantischen Werke erreicht kaum die Sammlung, die ein durchschnittlicher Krainer Prediger in seiner privaten Bibliothek besaß. Erhalten blieb, was in der Theologie, Liturgie und Philosophie katholisch war, sowie antike Autoren, juristische, medizinische, historische und naturwissenschaftliche Werke, Lexika, Wörterbücher und Grammatiken.

O ČEM SMO PISALI...

... pred štirimi desetletji?

»Slovenska klerikalna stranka je stala na legitimističnem stališču prav do zadnjih mesecev obstoja Avstro-Ogrske. Konkretni programi v tem okviru se pa spreminjajo. Program Zedinjene Slovenije ne zveni več revolucionarno in ga zato sprejme medstrankarski vseslovenski shod 1897 in drugi slovenski katoliški shod 1900.«

(F. Zwitter, Narodnost in politika pri Slovencih, ZČ 1947, str. 43)

... pred tremi desetletji?

»V nacionalnem vprašanju je Mir stal na pozicijah zgodovinskega prava. Šele v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno se je to njegovo stališče razrahljalo. Kakor je sicer bil dosleden zagovornik in branilec enakopravnosti in zakonitih narodnostnih pravic koroških Slovencev, tako se je le zelo počasi in nepopolno otrésal (v slovenskem merilu) najzaostalejše narodnostne ideologije.«

(J. Pleterski, Politični profil koroškega časopisa »Mir«, ZČ 1956—57, str. 185)

... pred dvema desetletjema?

»Kaj naj bi v tem boju proti beneškim istrskim mestom in proti Benetkam samim še bolj koristilo Trstu kakor to, da bi neposredno vanj pritekala tudi trgovina iz čim večjega dela Italije. To še toliko bolj, ker se je z nastopom Karla V. proti Benečanom vendar kazala možnost, da bo njihov pomorski monopol na Jadranu doživel večji udarec.«

(F. Gestrin, O nameravani trgovski poti iz Ancone in Pesara v Italiji na Nizozemsko prek Ljubljane za Ferdinanda I., ZČ 1967, str. 203)

... pred desetletjem?

»Poostrenemu pritisku podjetja KID na delavstvo spomladi 1935. leta in kršenju kolektivne pogodbe, ki je izzvalo med delavstvom veliko nezadovoljstvo in pripravljenost na odpor, so se jeseniški komunisti odločili odgovoriti s stavko vseh jeseniških kovinarjev.«

(J. Prunk, Prvo ljudskofrontno povezovanje na Jesenicah (1935—1937), ZČ 1977, str. 89)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7, (061) 214 190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov)	3300 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964	2500 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983	2500 din
- Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)	3550 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	2700 din
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov	2100 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	2200 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	2200 din
Francè Koblar: Moj obračun	2200 din
Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	2400 din
Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980	2200 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do sredè XVI. stoletja	3500 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	2600 din
Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)	2200 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	2800 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	2500 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	3100 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	2800 din
Ivan Hribar: Moji spomini I. (izbral in uredil Vasilij Melik)	3100 din
Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)	3400 din
Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)	2100 din
Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)	3000 din
Lojze Kovačič: Prišleki, 1. in 2. del (avtobiografska pripoved o obdobju 1938—1945)	2400 din
Lojze Kovačič: Prišleki, 3. del (obdobje 1945—1948)	2700 din
Milko Kos: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	3750 din
Anton Novačan: Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945	4900 din
Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta	5000 din
Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj	8900 din
Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih	10.800 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.